

ALEGORIE CTNOSTÍ A NEŘESTÍ NA PRAŽSKÉM ORLOJI

PETR SKÁLA

Barokní dřevěné sochy na pražském staroměstském orloji měly svůj původní tematický obsah zcela jiný než dnes. Změnu významu čtyř soch, jejich úpravu a přidání rekvizit do jejich rukou provedl Vojtěch Sucharda postupně v letech 1911 a 1966, kdy byl pověřen jejich restaurováním. Z pražského orloje se tak ztratilo významné tematické zaměření celého tohoto souboru soch, které bývalo jeho důležitou součástí, korespondující s celkovým původním duchovním obsahem orloje.

ALLEGORY OF VIRTUES AND INIQUITIES ON PRAGUE ASTRONOMICAL CLOCK

Baroque wooden statues on the Prague Old Town Astronomical Clock had their own original thematic content completely different from today. The alteration to the meaning of four statues by their modification and addition of stage properties into their hands was done by Vojtěch Sucharda successively in years 1911 and 1966 when he was accredited by their restoration. Meaningful thematic aim of the whole assemblage of statues, which used to be its important part corresponding with the complete original spiritual content of the clock, thus got lost.

Klíčová slova — staroměstský orloj — barokní sochařství — Marnivec — Lakomec — Smrtka — Rozkošník — Filozof — archanděl Michael — Hvězdář — Kronikář — Vojtěch Sucharda

Key words — Astronomical Clock at the Old Town — Baroque sculptural art — The Vain man — The Miser — The Death — The Hedonist — The Philosopher — Archangel Michael — The Astronomer — The Chronicler — Vojtěch Sucharda

Úvod

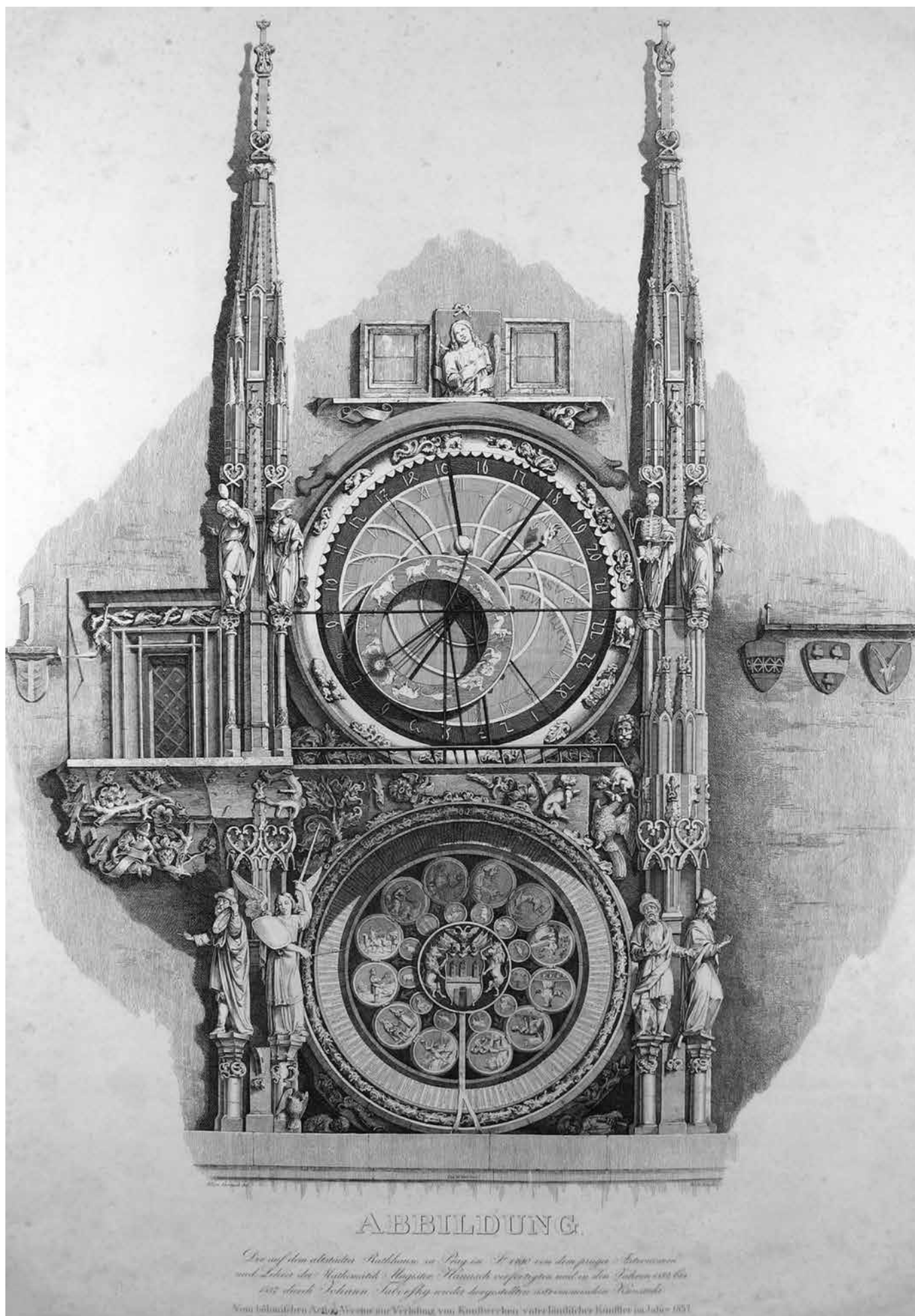
Pražský orloj, postavený Mikulášem z Kadaně v roce 1410,¹ je složitým dílem zahrnujícím mnoho oborů — od řemeslných, technických, přírodovědných, uměleckých až po astrologii, alchymii a symboliku, bezpochyby zde přítomnou v souvislostech středověkého chápání světa. Především proto byl v každé historické době obdivován a považován za zcela výjimečné dílo a také dnes patří mezi nejznámější památky v celosvětovém měřítku. Pražský orloj se jako součást Staroměstské radnice, národní kulturní památky, nachází v samém srdci Pražské památkové rezervace, která je na seznamu světového dědictví UNESCO.

Kdy byly na orloj na kamenné gotické podstavce pod baldachýny poprvé osazeny sochy, není známo. Jan Táborský, orlojník v letech 1552–1570, ve své Zprávě o orloji pražském (1570) popisuje jen jedinou, nejspíše také dřevěnou, pohyblivou sochu Klapáčka. Tím byl kostlivec, který, také podle pozdějšího Balbínova popisu ze 17. století, při odbíjení hodin klapal čelistí. Mechanismus pohybu čelisti byl strunou napojen na bicí stroj, který byl tehdy nahoře ve věži, nikoli na stroj zvonice — apoštolský, jak je tomu dnes. Podstavce soch a baldachýny pocházejí pravděpodobně z konce 80. let 15. století, nelze však vyloučit, že zde byly jiné podstavce již v roce 1410. Mohly být součástí již prvotní výzdoby orloje, podobně jako byly podstavce s baldachýny součástí kaple i budovy radnice, pocházející stejně jako původní líc orloje z hutě Petra Parléře. Pak by bylo pravděpodobné, že byly na podstavcích nějaké sochy již od počátku. Možná pak časem zanikly v důsledku ničivého vlivu slunce a deště, mohly být ale také zničeny v době husitských bouří.²

Dřevěné sochy po stranách astrolábu a kalendária byly osazeny na orloj pravděpodobně po třicetileté válce, v roce 1659. Za jejich tvůrce je považován řezbář pocházející z okruhu Jana Jiřího Bendla.³ Podle J. TEIGEHO a J. HERAINA (1908, 39) sochy pocházejí z 16. století (viz též VOJTIŠEK 1923, 142). Protože však podle popisu Jana Táborského z let 1552–1570 takové sochy na orloji nebyly, musely by být zhotoveny a osazeny mezi rokem 1570 a koncem 16. století. Z té doby ale žádné záznamy o nějakých prováděných opravách orloje nejsou a charakter soch je barokní. Socha

Obr. 1. Praha 1-Staré Město, čp. 1, vyobrazení staroměstského orloje ve 30. letech 19. století. Rytina Viléma Kandlera podle kresby Aloise Čermáka z roku 1837, vydána jako premie Krasoumné jednoty na rok 1837 (reprofoto archiv autora, 2015). ►

- 1 Autor se v tomto článku nezabývá samotnými okolnostmi vzniku orloje a jeho zasazením do historických souvislostí, protože se neztotožňuje s některými dnes běžně, ale nekriticky přijímanými údaji ohledně stavby a datování nejstarších částí hodinového stroje a osobností jeho konstruktérů a projektantů. Shrnuje sice literaturu ke staroměstskému orloji, z níž z výše uvedených důvodů primárně nevychází, odkazuje i na odborný seminář, věnovaný 600. výročí vzniku pražského orloje, konaný 27. března 2010 v Modré posluchárně budovy Univerzity Karlovy v Celetné ulici, s jehož dílčími závěry zamýšlí v budoucnu polemizovat (JANOVSKÝ 2010; KOHOUTOVÁ 2010 on-line). Hodlá v budoucnu výsledky svého bádání publikovat a předložit odborné veřejnosti jako podněty do diskuse o vzniku a významu orloje.
- 2 Podrobný stavebně-historický průzkum kamenné výzdoby staroměstského orloje zatím chybí.
- 3 Takto je určeno autorství a datace na popisném štítku u originálu sochy představující Pýchu, která je vystavena v expozici Muzea hl. m. Prahy.

Obr. 2. Ludvík Kohl (1746–1821), asi poč. 19. století, Praha: Pohled na Staroměstské náměstí se sloupem Panny Marie. Kunstforum Ost-deutsche Galerie v Řezně. Obraz poskytuje doklad existence sochy Chrona na orloji ve stavu před rokem 1784 (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Pohled_na_Staroměstské_náměstí_se_sloupem_Panny_Marie.jpg>).

vpravo dole byla pak zhotovena až v roce 1788 Antonínem Schumannem na prázdný podstavec, na kterém tehdy socha chyběla. Sochu archanděla Michaela datuje Václav VOJTÍŠEK (1923, 142) také do roku 1788 a za jeho autora považuje rovněž Antonína Schumanna. Václav ROSICKÝ (1917, 83) ale uvádí bez udání zdroje: „Anděl vlevo vedle kalendáře je z doby nové (1865?), dříve tam byl Kronos.“ Anděl je však povahou ještě barokní dílo a je zobrazen i na starších kresbách, např. rytině Viléma Kandra podle kresby Aloise Čermáka z roku 1837 (obr. 1).⁴ Existenci Chrona (Krona) na orloji může pravděpodobně doložit detail na obraze Ludvíka Kohla s názvem Pohled na Staroměstské náměstí se sloupem Panny Marie, a to z doby před josefínskou úpravou radnice i orloje. Na něm je na tomto místě vyobrazena postava připomínající shrbeného starce (obr. 2).⁵

Tři sochy v horní řadě po stranách astrolábu otáčejí hlavami, lakomec navíc pootáčí pravou rukou s měšcem a levou rukou kýve holí. Smrtka pootočí levou ruku s přesýpacími hodinami ze svislé do vodorovné polohy, kýve hlavou a pravou rukou tahá za drátěné táhlo, kterým vyzvání na zvonek. Sochy byly tedy bezpochyby již jako pohyblivé zhotoveny. Bohuslav BALBÍN (1681, 156) píše: „Stojíť po pravé straně smrt a zvoní, kdy koli mají hodiny bítí, v levé ruce držíc hodiny sypací, které, když hodiny odbily, pokaždě obrátí; po pravé straně stojí třesoucí se a jako nad hrobem stařec, jenž od smrti jsa napomenut, vrtí hlavou, že by nerad ještě se podvolil nevyhnutelnému osudu smrtelníkův.“⁶ Čtyři sochy mají oděv připomínající orientální původ. Spodní sochy jsou nepohyblivé.

V současné době jsou na orloji kopie původních soch. Kopie sochy nazývané Marnivec je z roku 1948, na štítku vzadu je signatura a datace F. DUCHEK PRAHA 1948. Lakomec je velmi přibližnou rekonstrukcí původní sochy a byl rovněž zhotoven po válce a signován ČECH J. BRNO 1948. Na zadní straně dole je napsáno „podle fotografie“. Postava Smrti má vzadu štítek s nápisem SMRT-DLE ORIGINÁLU M. SMRKOVSKÝ KUTNÁ HORA L. P. MCMLXXVI. Socha zcela vpravo nahoře vedle Smrti má na zadní straně rovněž štítek s vyraženým nápisem TUREK-KOPIE-DLE ORIGINÁLU M. SMRKOVSKÝ KUTNÁ HORA MCMLXXVI.

Sochy původní – ať už pravděpodobný originál, nebo nejstarší zachovaná kopie – jsou uloženy v Muzeu hl. m. Prahy, a to celkem sedm v různém stadiu postupných změn na nich prováděných.⁷ Ve stálé muzejní expozici je patrně originál sochy Pýcha (nyní zvané Marnivec), v depozitáři pak Anděl, Smrtka, Závist (nyní Rozkošník), Písmák (Filozof), Hvězdář a Kronikář. Řada z nich jsou kopie, některé jsou snad originály – podrobný průzkum dosud chybí. Originál sochy Lakomce byl zničen za války a byl nahrazen kopií signovanou ČECH J. BRNO 1948, která je zmíněna výše v textu.

V současnosti jsou tři ze soch v horní řadě běžně nazývány Marnivec, Lakomec a Rozkošník, tři sochy v dolní řadě Filozof, Hvězdář a Kronikář. Dnes však tyto sochy představují někoho jiného, než původně.

Významný matematik a astronom 19. století a počátku 20. stol. Gustav GRUSS (1897, 39) popisuje horní pohyblivé figury na orloji takto: „Vpravo od hodinového terče stojí smrt, jež převrátí před bitím hodin levicí hodiny přesýpací, pravicí zvoní pak memento mori, kývající při tom hlavou. Vedle smrti stojí závist, na levo od hodinového terče stojí lakomec a vedle něho pýcha.“ Takové bylo povědomí o symbolice horních dřevěných soch na orloji ještě v době okolo přelomu 19. a 20. století. Spodní sochy, umístěné po straně kalendária, Gustav Gruss nepopisuje. Obdobně popisuje sochy Zpráva o starobylém orloji na radnici Starého Města pražského (ERBEN 1866): „... podlé kostlivce stojí podoba závisti a podlé skrblika podoba pýchy a nápodobně dole podlé desky kalendářní po jedné i po druhé straně také po dvou rozličných podobách...“ V roce 1917 Václav ROSICKÝ (1917, 83) o sochách píše doslova toto: „Sošky vedle číselníku jsou: na pravo Smrt (Kostlivec) s přesýpacími hodinami v levé a drátem ke zvonku v pravé ruce a Turek (Závist); na levo Stařec (Lakomec) s měšcem v pravé a holí v levé ruce a Marnivec (Pýcha) dívající se do zrcadla“. Významu soch se okrajově věnoval i Zdeněk Horský. V knize Pražský orloj popisuje horní řadu soch slovy: „Je zde malá galérie nečtností a smrt jako neúprosný účtovatel. Vzdáleně nám mohou připomenout třeba i řadu alegorií ctností a nečtností ve Šporkově Kuksu“ (HORSKÝ 1988, 114). Více se však významem soch nezabýval.

4 Dnes se na orloji nachází kopie anděla, originál se nachází v depozitáři Muzea hl. m. Prahy.

5 Tento obraz před několika lety znovu objevil v Kunstforum Ostdeutsche Galerie v Řezně amatérský badatel Jan Sammer: <<http://ekonom.ihned.cz/c1-54652030-v-nemecku-se-objevily-nezname-obrazy-stare-prahy>>.

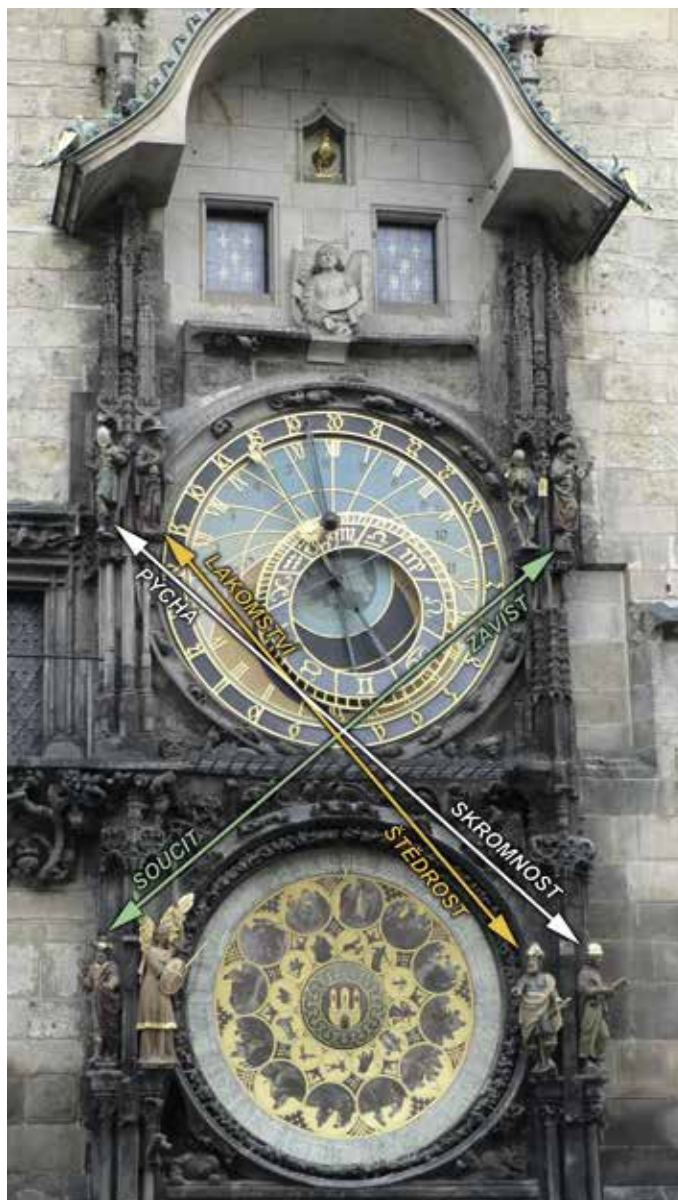
6 Překlad z latiny pochází z ERBENA 1866.

7 Sedm soch uloženo v Muzeu hlavního města Prahy, Historická podsíbrka, inv. č. H 35.354, 55.668, 55.669 (a 50.010; ve dvou exemplářích), 55.670, 55.671, 55.682, 55.683.

Horní sochy na orloji vedle Smrtky tedy původně představovaly lidské hříchy. Alegorie hříchů a ctností, zobrazování špatných a dobrých lidských vlastností bylo v umění časté téma již od středověku. Ve druhé polovině 15. století maluje Hieronymus Bosch Sedm smrtelných hříchů, velmi známý je i sochařský cyklus špatných a dobrých lidských vlastností v Kuksu od Matyáše Bernarda Brauna z druhého desetiletí století osmnáctého.

Ačkoli nebyl nalezen nebo se nedochoval popis významu dolních soch na orloji, jejich námět byl nepochybně obdobný jako u soch horních. Dolní sochy byly součástí celého tématu zobrazení morálních vlastností, největších hříchů a nejkrásnějších ctností a zobrazovaly lidské ctnosti. Gesta původních soch tomu nasvědčují, jak lze vidět na fotografiích soch pořízených předtím, než je začal Vojtěch Sucharda poprvé v roce 1911 pozměňovat.

Určení a pojmenování hlavních lidských vlastností, dobrých a špatných, bylo již od raného středověku součástí křesťanské etiky. V katolické církvi byla provedena kodifikace hlavních hříchů a ctností koncem 6. století papežem Řehořem I. Velikým. Mravní normy, na kterých je odedávna budována křesťanská společnost a celá naše civilizace, jsou nejdůležitějšími pravidly utvářejícími mezilidské vztahy a tvořícími tak základní rámec fungování celé společnosti. Jejich připomínka na tak významném díle, jako je pražský orloj, měla právě ve společnosti rozvrácené třicetiletou válkou své vážné důvody. Na orloji byla připomenuta právě první trojice kardinálních hříchů, pramenících z neúcty k druhému člověku.

Obr. 3. Schéma osazení původních alegorií kardinálních hříchů a nejkrásnějších ctností na orloji. Šipky označují antagonistické vlastnosti a umístění jejich alegorií na orloji (foto a úprava autor, 2011)

Sedm kardinálních hříchů

PÝCHA	(superbia)
LAKOMSTVÍ	(avaritia)
ZÁVIST	(invidia)
HNĚV	(ira)
SMILSTVO	(luxuria)
NESTŘÍDMOST	(gula)
LENOST	(acedia)

Sedm ctností – vlastnosti protikladné

POKORA	(humilitas)
ŠTĚDROST	(liberalitas)
LIDSKOST, SOUCITÍ	(humanitas, charitas)
MÍRUMILOVNOST	(patientia)
CUDNOST	(castitas)
STRÍDMOST	(frenum)
ČINORODOST	(industria)

Šest soch na orloji bylo tedy původně vytvořeno jako alegorie tří nejzávažnějších hříchů a tří nejkrásnějších ctností – byla to sochařsky ztvárněná symbolika křesťanských etických zásad. Jednotlivé alegorie byly na orloj umístěny podle jednoduchého pravidla – antagonistické vlastnosti byly osazeny křížem vždy na protilehlou stranu orloje do opačné výškové úrovně (obr. 3).

Sochy dole po stranách kalendária představovaly ctnosti opačné k hříchům zobrazeným nahoře. Vlevo dole byl opak Závisti – Přejícnost, nebo též Soucit. Opakem Lakomství je Štědrost, tato alegorie se nacházela vpravo od kalendária. Opakem Pýchy je Skromnost, případně Pokora, její alegorie byla zcela vpravo dole vedle kalendária.

Tři sochy po stranách astrolábu byly tedy alegoriemi představujícími Pýchu, Lakomství a Závist (obr. 4) a tři sochy dole po stranách kalendária pak představovaly alegorie Soucitu, Štědrosti a Skromnosti (obr. 5).

Obr. 4. Sochy v horní řadě po stranách astrolábu, současný stav (foto autor, 2012).

Obr. 5. Sochy v dolní řadě po stranách kalendária, současný stav (foto autor, 2012).

Tematický obsah těchto soch také vysvětluje, proč mají tyto sochy orientální oděv, pro který byly také nazývány „Turky“. Protože zobrazení kardinálních hříchů a ctností je téma moralistní, pokud by měly alegorické postavy dobové barokní kostýmy, mohly by být považovány za nepatřičnou satiru namířenou proti nějaké konkrétní osobě.⁸ Užití působivých kostýmů pak navíc stupňovalo výraz celého díla.

Otáčení hlavami tří soch v horní řadě po stranách alegorie Smrti bývalo a je mylně vykládáno jako nesouhlas s výzvou Smrtky k odchodu ze života. Smrt však z principu nikoho nevyzývá, protože to není Smrt, která o životě a smrti rozhoduje. Smrt jedná, jak musí, někdy snad očekávaně, mnohem častěji nepředvídaně. Alegorii Smrti lze v umění ztvárnit jakkoli, ale do doby po třicetileté válce patří spíše toto pojetí smrti. Kývání hlavou Smrtky pouze symbolicky přisvědčuje, že smrt sama je nevyhnutelná, je neustále přítomna a je třeba s ní počítat. Pohyb

8 Stejná předběžná opatření vedla tehdy také další umělce, malíře, sochaře, spisovatele a divadelníky, např. autory oper, především tvůrce libret, k tomu, aby osoby a děje ztvárňovali v antických nebo orientálních kulisách (obecně viz např. PETRŮ 1972, k zobrazování Turků v evropském prostředí viz RATAJ 1999).

hlavou tří ostatních soch v horní řadě má pak svůj vlastní a srozumitelný význam. Otáčení hlavou je pohyblivou a neoddělitelnou součástí jejich gest a spoluvytváří význam každé ze soch. U alegorie Pýchy otáčení hlavou předvádí střídání pohledu na její pravou ruku, vyjadřující „velmi mnoho“, a pak na sebe. Pohled „na sebe“ je zde vyjádřen zrcadlem. U sochy, která je alegorií Lakomství a drží měšec s penězi, pohyb hlavou představuje odmítání, vyjadřuje odmítnutí jakýchkoli nároků vůči lakomcovu majetku, symbolizovaného měšcem peněz, a je doprovázen aktivním odháněním všech lidí holí, kterou v ruce třímá Lakomec, mává s ní do stran, a tak symbolicky brání svůj měšec. Otáčení hlavou alegorie Závisti znázorňuje myšlení závistivce, který se střídavě dívá na svou pravou ruku, jejíž prsty vyjadřují jeho „málo“ a na ruku levou, ukazující „mnoho“ u kohosi jiného.

Alegorie Smrti – postava Smrtky – připomíná nevyhnutelnou konečnost lidského života. Otočí přesýpací hodiny do vodorovné polohy, tím je zastaví, symbolicky tak zastaví běh času a začne zvonit umíráček.

Anděl s mečem, archanděl Michael, není na orloji původní sochou. Je zde doložen až od konce 18. století. Anděl, jehož autorem je sochař Antonín Schumann, zde měl také praktickou funkci – ukazoval tyčkou na staré kalendářní desce, která zde byla před deskou Mánesovou, aktuální datum. Pokud, jak píše ROSICKÝ (1917, 83), zde byl skutečně Chronos, starověký bůh času, byl by zde jako symbol času věčného logickým protikladem k alegorii pomíjivosti a konečnosti lidského života představované Smrtkou. Jako protiklad k alegorii pomíjivosti života lidského by pak umístění této sochy odpovídalo celkové kompozici sochařské výzdoby založené na umístění protikladů na jinou úroveň a také osově na opačnou stranu orloje.

Vývoj podoby soch

Dřevěné barokní sochy na orloji představovaly tedy alegorie obecných lidských vlastností, největších hříchů a k nim protikladných nejkrásnějších ctností. V horní řadě po stranách astrolábu to původně byly nalevo Pýcha a Lakomství, vpravo byla Smrt a vedle Závist. V dolní řadě po stranách kalendária pak nalevo Soucit, vedle archanděl Michael a vpravo Štědrost a Skromnost. Všechny sochy byly osazeny po třicetileté válce na gotické konzoly a pod gotické baldachýny z konce 15. století, které pravděpodobně nahradily původní parlérovské z počátku téhož století.

Význam těchto soch byl během 18. a 19. století téměř zapomenut, protože orloj byl snad od roku 1735 až do 1865 po celá desetiletí nefunkční (kromě krátkých období po 1787 a 1828) a nikdo se o něj po této stránce příliš nezajímal. Ve 20. století pak proto došlo postupně ke změně symboliky čtyř figur na orloji, které neměly žádné atributy. Socha alegorie Pýchy atribut sice má, přesto došlo ke změně výkladu jejího významu – je nesprávně považována za Marnivce.

Všechny tyto změny provedl řezbář a loutkář Vojtěch Sucharda. Při opravě v roce 1911–1912, kdy byl opravován celý orloj, pozměnil sochu levého spodního Turka (alegorie Soucitu) a dal mu do rukou brk a listinu s pečeti. Sucharda sochu pozměnil, jak později v roce 1966 sám řekl, „na písmáka, aby měla vztah k radnici staroměstské“. Udělal z ní tedy radničního úředníka, písaře, který zhotovoval ve středověku psané dokumenty.⁹ Často je tato socha bezdůvodně nazývána Filozofem. Podoba listiny a brku se patrně měnila, první listina byla pravděpodobně zhotovena z plechu a byla opatřena pečeti na šňůrce. Ještě v roce 1923 Václav ROSICKÝ (1923, 58) tuto sochu popisuje: „Muž s brkovým pérem v pravé a pergamenovým listem s pečeti v levé ruce“.¹⁰ Podle starých fotografií pak po jistý čas tyto atributy na soše chyběly.¹¹ V roce 1966 pak Vojtěch Sucharda sochu znovu restauroval, upravil její ruce a vložil do nich podobné atributy jako v roce 1911. Namísto listiny s pečeti ale vložil do její levé ruky dřevěný svitek. V této podobě se socha dochovala dodnes. Nejspíše již v roce 1911 vložil Sucharda také do rukou Turka vpravo nahoře vedle astrolábu, nazývaného do té doby Závist, loutnový hudební nástroj. Václav ROSICKÝ (1917, 83) sice ještě sochu nazývá Turek (Závist), ale již v roce 1922 si změny patrně všiml a sochu nazývá Turek – Rozkoš s loutnou v levici (ROSICKÝ 1922, 90). O rok později stejný autor (1923, 103) pak nazývá nástroj, který socha drží, varyto, pravděpodobně neexistující staročeský hudební nástroj z Rukopisu královédvorského: „Muž vedle Smrti s varytem v ruce (Rozkoš) vrtí hlavou...“

9 Uvedená citace Vojtěcha Suchardy pochází z filmového dokumentu, který s ním byl natočen pravděpodobně v jeho ateliéru v roce 1966 (viz SUCHARDA 1966).

10 Viz obr. 28.

11 Viz obr. 29 a 31.

Obr. 6. Původní podoba alegorie Pýchy a Lakomství, stav roku 1923 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 7. Sochy v horní řadě vlevo. Alegorie Pýchy nazývaná nesprávně Marnivec a alegorie Lakomství nazývaná Lakomec, která je volnou rekonstrukcí sochy podle fotografie původního Lakomce, zničeného v roce 1945, signována ČECH J. BRNO 1948, současný stav (foto autor, 2010).

Po 55 letech, na jaře roku 1966, pak Vojtěch Sucharda zcela změnil význam a tvar ještě dalších dvou soch na orloji – vpravo dole Turka (alegorie Štědrosti) a Měšťana (alegorie Skromnosti). Turkovi do rukou vložil dalekohled a Měšťanovi knihu. Dnes se jim říká Hvězdář a Kronikář.

Názvy soch na orloji ale nebývají jednotné a nejsou ani výstižné. Název sochy Turka dole na levé straně vedle kalendária (alegorie Soucitu) se vyskytuje v různých podobách, říká se jí Filozof, Písař nebo Písmák. Turkovi nahoře napravo od Smrtky, dříve považovaného za alegorii Závisti, se pak říká Rozkošník. Tyto názvy však, ačkoli jsou běžně používány, neodpovídají ani takto upraveným sochám. Není důvod nazývat sochu s psacím perem a listinou v rukou Filozofem, ostatně i proto, že Vojtěch Sucharda tuto sochu pozměnil, podle jeho vlastních slov, se záměrem

Obr. 8. Původní podoba alegorie Závisti, stav okolo roku 1860 (detail fotografie Gustava Jägermayera: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Staromstsk_orloj#/media/File:Orloj_1860.jpg>).

Obr. 9. Původní podoba alegorie Závisti, stav z let 1901–1908 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 10. Sochy v horní řadě vpravo. Alegorie Smrti nazývaná Smrtka a socha nazývaná Rozkošník, původně alegorie Závisti, současný stav (foto autor, 2010).

zobrazit radničního písaře, tedy městského úředníka. Podobně je nazývána Kronikářem postava, která sice drží knihu, ale pasivně ji čte, nikoli píše. Považovat pak malý ruční dalekohled za typický atribut charakterizující hvězdáře a hru na hudební nástroj za typický znak rozkoše lze jen spíše nedopatřením.

Odpověď na otázku, proč Sucharda celou koncepci sochařské výzdoby orloje postupně během 20. století měnil, může být pouze hypotetická. Vojtěch Sucharda byl skvělý loutkář, a to se v jeho tvorbě zjevně projevilo. Byl velmi dobrý sochař, řezbář, ovládal i technologii restaurování dřeva, ale nebyl duší restaurátor. Neměl nezbytnou míru pokory a respektu k historické a umělecké hodnotě orloje jako celku ani k jeho historicky cenným součástem. To dokládá i skutečnost, že např. při opravě orloje v roce 1936 chtěl odstranit ze sochy archanděla Michaela štít, protože se mu nelíbil. Nebylo mu to ale povoleno (SLAVÍK 1973, 172).

Změny dvou Turků ve Filozofa (Písaře, Písmáka) a Rozkošníka (Loutnistu) hned poté, co mu byla svěřena oprava soch na orloji, provedl Vojtěch Sucharda především proto, že smysl barokní sochařské výzdoby orloje nepochopil. Zdá se, že jako loutkář nevnímal sochy jako vzácná barokní díla, ale jen jako nějaké loutky v pohybu bez nějakého konkrétního významu, a tak přizpůsobil postupně polovinu soch na orloji svým vlastním představám a možná, jak se mohl domnívat, i vkusu publika, na které byl zvyklý. Jak píše jeho životopisec J. A. Novotný: „... figurám po stranách Mánesova kalendária, dosud planě posuňkujícím, vtiskl do rukou knihu, dalekohled, brk, učiniv z nich Kronikáře, Hvězdáře a Písmáka“ (NOVÁK/NOVOTNÝ 1978, 13).

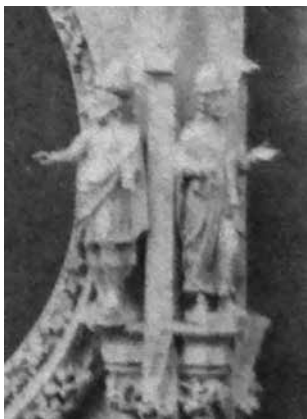

Obr. 11. Původní podoba alegorie Soucitu, stav z let 1901–1908 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 12. Sochy ve spodní řadě vlevo. Původní alegorie Soucitu, dnes nazývaná Písmák, Písař, nesprávně také Filozof. Vpravo Anděl (archanděl Michael), současný stav (foto autor, 2015).

Tendence přetvářet pražský orloj po svém vyvrcholila u Vojtěcha Suchardy snahou o poválečnou, zcela novou koncepci výzdoby orloje, která byla již magistrátní komisí schválena, ale naštěstí, především na zásah historika a archiváře Václava Vojtíška a novým rozhodnutím Stavebního úřadu dne 13. prosince 1946 nakonec zamítnuta.¹² Vojtěch Sucharda chtěl tehdy orloj zcela přeměnit a vytvořit na líci orloje nový děj za pomoci nových vlastních pohyblivých soch. Podle J. A. Novotného „Vojtu musela opanovat tužba po rozkošaceném, rozšířeném zobrazení uplývajícího lidského žití od zrození po exitus s ansámblem všedního dne (Matka, Učitel, Přadlena, Krejčí, Švec, Stavitel, Zedník, Tesař, Lékař, Hrobník). Navrhl tedy jakési *teatrum temporis*, jakési *mechanické spectaculum*“ (NOVÁK/NOVOTNÝ 1978, 14). Navrhoval vytvořit na orloji nové svérázné mechanické loutkové divadlo. Podle Bedřicha SLAVÍKA (1973, 174) Vojtěch Sucharda „výtvarně na orloj navrhoval postavu krácejícího Času, po pravici batole, po levici Smrt s kosou. Na konsolech, podpírajících stříšku, navrhoval alegorické postavy Milosrdenství a Utrpení. Na prázdný vlys chtěl umístit Den a Noc jako hrající si i spící děti.“ A dále píše: „Po pravé straně planetária měla stát Výchova, jež vede v životě k práci. Po stranách kalendária by se objevila dvojskupina cechů, nejnutnějších pro život, Oděvnictví a Stavitelství. – Po levé straně planetária by stála skupina Péče o zdraví. Původně uvažoval o nepohybujících se figurách, na návrh komise se rozhodl pro pohybuující se postupně, jedna za druhou. Orloj chápal jako dílo všelidské, proto prvé

¹² Při poválečné obnově orloje Vojtěch Sucharda odmítl zhotovit podle fotografií kopie apoštolů Eduarda Veselého z roku 1865, kteří shořeli při požáru Staroměstské radnice za Pražského povstání 8. května 1945 (SLAVÍK 1973, 173), ale vytvořil sám nové, mistrovsky vyřezané sochy apoštolů z lipového dřeva.

Obr. 13. Původní podoba alegorií Štědrosti a Skromnosti, stav na jaře roku 1866, detail fotografie Františka Fridericha (nedatováno, AMP MHMP I).

Obr. 14. Původní podoba alegorie Štědrosti a Skromnosti, stav před rokem 1908 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 15. Původní podoba alegorie Štědrosti a Skromnosti, stav okolo roku 1923 (fotoarchiv Klubu Za starou Prahu, neznámý fotograf, nedatováno).

Obr. 16. Sochy ve spodní řadě vpravo. Původně alegorie Štědrosti a Skromnosti, dnes nazývané Hvězdář a Kronikář, současný stav (foto autor, 2015).

tři postavy měly být Matka s dítětem, Školení, Učení – druhá trojice Přadlena s kolovratem, Krejčí a Švec – další Stavitel, Zedník, Tesař a poslední Lékař, Lékárník a Hrobník. Smrt by se na orloji opakovala a jako doplněk byl myšlen Ponocný, bdící nad spánkem občanů, a mánesovský Bojovník, jemuž meč ková Kovář. V Suchardově představě žil orloj jako znázornění lidského života ve městě, kdežto venkovský život zobrazovalo dílo Mánesovo. Chod orloje začínal Suchardovi rozsvícením hořejší lunety s dominantní skupinou. Nadpřirozená síla opouští ‚chod života‘ a ozáří po levé straně dítě. Okénka se otevírají a jimi přecházejí apoštolové. Jako poslední je osvětlen Jidáš, který vzhledne z pranyře a opět sklopí hlavu. Okénka se zavrou, kohout nad lunetou na prostřední ze tří gotických fiál zakokrhá. Nastává probuzení a čas k práci. Hodiny bijí a postupně všechny figurky znázorní svůj pracovní pohyb, který ukončuje Smrt.“

Zklamán tímto odmítnutím, které těžce nesl, upravil Sucharda ještě v letech 1965–1966 alespoň obě sochy vpravo od kalendária v duchu připomínajícím principy tehdy prosazovaného socialistického realismu tak, že do jejich rukou vložil jakési pracovní nástroje – dalekohled a knihu. Ruce soch přitom musel Sucharda pootočit, aby alespoň trochu vytvořil dojem, že jsou předměty drženy, což se především u Kronikáře, ale i u Hvězdáře příliš nezdařilo. U sochy Turka (Závisti) došlo také ke změně pootočení hlavy. Přibližně ve stejné době dal také znovu do rukou původní alegorie Soucitu obdobné atributy jako v roce 1911 a ze sochy se stal opět Písmák.

Původní podoby barokních soch se dochovaly na fotografiích uložených v Archivu hlavního města Prahy¹³ a ve fotoarchivu Klubu Za starou Prahu. Lze tedy jejich původní stav porovnat s jejich stavem současným. Dnešní podoby soch v horní řadě vlevo vedle astrolábu zůstaly významově stejné jako sochy původní (obr. 6, 7), v horní řadě vpravo byla upravena postava alegorie Závisti do současné podoby nazývané Rozkošník (obr. 8–10). Socha dole, zcela vlevo po straně kalendária, byla upravena nejprve v roce 1911 a poté do dnešní podoby v roce 1966 (obr. 11, 12), stejně jako obě sochy vpravo dole vedle kalendária (obr. 13–16).

Přehled změn provedených v horní řadě soch

Socha zcela vlevo, alegorie Pýchy, nazývaná dnes Marnivec (obr. 17, 18), byla zničena v poslední den války 8. května 1945. Byla ale zničena pouze kopie, originál se dochoval. Postava nadutě zhlíží v zrcadle sebe samého a ukazuje gestem dvěma rozevřenými prsty značícími „velmi“, jak sebe sama vidí. Tato socha zůstala beze změn.

Původní druhá socha alegorie Lakomství, nazývaná Lakomec, byla poslední den války také zničena nebo ztracena, protože současná byla zcela nově zhotovena řezbářem J. Čechem z Brna až v roce 1948 podle fotografické dokumentace. Byla však zhotovena jinak. Obličej se velmi liší, dnešní socha je také o půl hlavy větší (viz například výška očí vzhledem k dekoru na pilíři, obr. 19 a 20). Původní socha Lakomce také původně kývala celým předloktím levé ruky s holí, současná pootáčí jen zápěstím. Předloktím hýbalo drátěné táhlo (obr. 21). Ani této sochy vlevo

13 AMP fond MHMP I.

Obr. 17. Socha Marnivce z roku 1948, současný stav (foto autor, 2015).

Obr. 18. Gesto ruky vyjadřující „mnoho“ u alegorie Pýchy – Marnivce (foto autor, 2010).

od astrolábu se Suchardovy změny nedotkly, protože socha již nějaké atributy měla, navíc její význam byl známý a nepochybný. Bez významné změny zůstala i postava Smrti. Do jisté míry se však měnilo pootočení soch na podstavcích, především Lakomce a Smrti.

Obr. 19. Socha Lakomce z roku 1948, současný stav (foto autor, 2015).

Obr. 20. Původní Lakomec (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 21. Detail pohyblivého předloktí původního Lakomce (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

V horní řadě byla zásadně změněna socha zcela vpravo vedle astrolábu představující alegorii Závisti. Úprava sochy, spočívající především ve vložení hudebního nástroje do levé ruky sochy, byla provedena Vojtěchem Suchardou pravděpodobně již v roce 1911–1912, kdy Vojtěch Sucharda sochy na orloji poprvé restauroval. Předešlou, zřejmě nepřiliš důkladnou opravu soch prováděl řezbář Krejčík v roce 1901 (SLAVÍK 1973, 133). Gesta rukou této sochy Vojtěch Sucharda neměnil, pouze hlava sochy je oproti původnímu stavu dnes více potočena doprava. Pohled původně směřoval směrem na zdvižený prst jeho levé ruky. Tato úprava však spočívá pouze v nastavení krajních poloh v otočném loži hlavy (obr. 22 a 23). Socha je dnes nazývána Rozkošník.

Obr. 22. Původní alegorie Závisti, dnes Rozkošník (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 23. Původní alegorie Závisti, dnes Rozkošník, současný stav (foto autor, 2010).

Obr. 24. Původní alegorie Soucitu před restaurováním v roce 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 25. Původní alegorie Soucitu z jiného úhlu před restaurováním v roce 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 26. Detail původního gesta pravé ruky alegorie Soucitu (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 27. Nová ruka Písmáka s brkem po úpravě v roce 1966 (foto autor, 2012).

Přehled změn provedených v dolní řadě soch

V Archivu hl. m. Prahy se dochovaly fotografie (obrázky 24 a 25) zachycující stav soch pravděpodobně před Suchardovou opravou.¹⁴ V roce 1911, když V. Sucharda sochy poprvé restauroval, musel z nich odstranit devět starých nátěrů, a tomu stav soch na těchto fotografiích odpovídá (SLAVÍK 1973, 133). Na fotografiích je vidět původní stav sochy představující alegorii Soucitu a na detailu původní gesto pravé ruky (obrázek 26). Pravá ruka zřejmě ukazovala na nitro, „duši“ člověka jako zdroj soucitu, lidskosti. Levou ruku pak postava napřahuje jako pomocnou ruku někomu

druhému. Gesta soch jsou doprovázena vždy také pohybem hlavy, u alegorie Soucitu je hlava mírně nakloněna dopředu, vyjadřuje pokornou vstřícnost. Na pravé ruce chyběl prst ukazováček, ten patrně Vojtěch Sucharda tehdy doplnil nikoli podle předpokládaného původního stavu, ale podle své potřeby, aby mohla ruka držet brk. Pozměnil i ostatní prsty ruky tak, že celou dlaň více otevřel. Stejnou ruku v roce 1966 pak Sucharda ještě pootočil a znovu prsty přizpůsobil tak, aby přesvědčivěji držely brk (obr. 27). Při první úpravě vložil Sucharda soše do její levé ruky pravděpodobně plechovou listinu s pečeti zavěšenou na provázku (obr. 28). Tato listina s pečeti se po nějaké době z ruky sochy ztratila (obr. 29), socha po jistou dobu měla v ruce pouze brk, ale i ten pak později ze sochy zmizel (obr. 30). Současná podoba sochy, ze které udělal v roce 1966 podle vlastních slov „písmáka“, má listinu provedenou ze dřeva, je to dokument stočený ve svitek, částečně ale rozvinutý (obr. 31).

Anděl (archanděl Michael) vlevo od kalendária byl rovněž změněn, avšak jiným způsobem, nikoli se záměrem měnit význam sochy. Dnešní kopie má jinak umístěný a poněkud oblejší štít, také původní ušlechtilý výraz obličeje se mírně změnil (obr. 32–34).

Obr. 28. Alegorie Soucitu po první úpravě na Písmáka v roce 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 29. Pravděpodobně původní Písmák s chybějící listinou okolo roku 1923 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 30. Stav Písmáka, původně alegorie Soucitu, asi ve 30. letech 20. století, v době, kdy socha neměla v ruce brk ani svitek (fotoarchiv Klubu Za starou Prahu, neznámý fotograf, nedatováno).

Obr. 31. Dnešní podoba alegorie Soucitu – Písmák, nesprávně nazývaný Filozof (foto autor, 2015).

Obr. 32. Anděl před restaurováním v roce 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 33. Původní socha Anděla okolo roku 1923 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 34. Anděl, kopie originálu, současný stav (foto autor, 2015).

Obr. 35. Původní alegorie Štědrosti před rokem 1911 a po zrestaurování (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 36. Současná socha Hvězdáře (foto autor, 2012).

Původní stav sochy vpravo od kalendária, alegorie Štědrosti, se dochoval zdokumentován ve fázích před zrestaurováním v roce 1911 a po něm na fotografiích v archivu Muzea hl. m. Prahy (obr. 35). Postava s otevřenou dlaní nabízí „cokoli svého“ komusi, na nějž ukazuje pravou rukou. Hlava vyjadřuje odhodlaný postoj štědrého muže. Vojtěch Sucharda vložil na jaře roku 1966 do ruky této sochy dalekohled (obr. 36). Aby to bylo vůbec možné, musel ruku upravit. Ruce této sochy původně žádný předmět nedržely, představovaly pouze gesto s daným významem. Sucharda musel proto levou ruku Turka natočit téměř o 90 stupňů, aby mu mohl do rukou vložit dalekohled (obr. 37). Výsledné uchopení dalekohledu levou rukou Hvězdáře vyznívá ale nepřesvědčivě (obr. 38).

Obr. 37. Změna v natočení ruky u Hvězdáře (vlevo foto autor, 2012; vpravo neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 38. Detail současného nepřesvědčivého uchopení dalekohledu levou rukou Hvězdáře (foto autor, 2011).

Původní stav sochy zcela vpravo vedle kalendária představující alegorii Skromnosti před zrestaurováním Vojtěchem Suchardou v roce 1911 a po něm se rovněž dochoval na fotografiích v Archivu muzea hl. m. Prahy (obr. 39, 40). Úpravu této sochy, nazývané před úpravou také Měšťan, provedl Sucharda současně s úpravou sochy představující alegorii Štědrosti a také s druhou úpravou Písmáka až v roce 1966. Takto pozměněné sochy byly pak osazeny na orloj v dubnu roku 1966. Pravá ruka původní alegorie Skromnosti opět symbolicky ukazovala dvěma prsty své málo a levá ruka sochy gestem vyjadřovala uspokojení s tímto stavem. Hlava je mírně nakloněna stranou a doplňuje gesto levé ruky výrazem vědomého – nikoli pokorného – souhlasu (obr. 39, 40). Gesta rukou neumožňovala, aby postava cokoli držela. Vojtěch Sucharda proto při úpravě v oblasti předloktí ruce přetočil k sobě, aby jim mohl do rukou vložit knihu (obr. 41). Ruce však knihu nedrží, kniha je na rukou pouze položena. (obr. 42, 43). Přetočení rukou muselo být provedeno tak, aby se mezi dlaněmi zmenšila vzdálenost na rozměr knihy (obr. 44, 45).

Obr. 39. Původní alegorie Skromnosti před rokem 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 40. Alegorie Skromnosti po zrestaurování v roce 1911 (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 41. Současný stav dnešního Kronikáře (foto autor, 2010).

Obr. 42. Detail rukou Kronikáře a do nich vložené knihy (foto autor, 2011).

Obr. 43. Detail rukou Kronikáře a do nich vložené knihy z jiného úhlu (foto autor, 2011).

Obr. 44. Ruce Kronikáře, původní stav (neznámý fotograf, nedatováno, AMP fond MHMP I).

Obr. 45. Ruce Kronikáře po úpravě, natočeny směrem k sobě (foto autor, 2015).

Obr. 46. Filozof a Anděl v detailu rytiny Viléma Kandlera, 1837 (repro-foto archiv autora, 2015).

Podoba alegorie Soucitu na kresbách z 19. století

Socha vlevo dole vedle kalendária, alegorie Soucitu, dnes nazývaná Písmák nebo Filozof, je na známé rytině Viléma Kandlera provedené podle kresby Aloise Čermáka v roce 1837 zobrazena s jakousi mísou v jeho levé ruce (obr. 46). Podobný předmět je snad možné vidět i na obou kresbách Vincence Morstadta ze stejné doby (obr. 47, 48). Pravdivost mnohých detailů na obou kresbách, především na Kandlerově rytině, je sice značně pochybná, některé jiné detaily jsou zjevně zcela chybně vykresleny, avšak skutečnost, že jakýsi předmět v ruce drží socha na dobových kresbách dvou autorů, jeho existenci může spíše potvrzovat. Protože jsou však obě kresby v detailech značně nepřesné, vyloučit nelze ani věcný omyl, vzniklý třeba při převádění skici na výslednou kresbu. U Viléma Kandlera mohlo vyobrazení předmětu vzniknout jako mylná interpretace draperie přehozené okolo levé ruky sochy (obr. 28) a na kresbě Vincence Morstadta nejasný ovál může být rovněž omylem zakreslený štít vedlejšího anděla, jemuž tento štít chybí (obr. 48). Malíři tehdy ještě většinou pracovali doma podle skic a smyslem jejich kresby a malby nebývalo vždy vytvářet dokument skutečného stavu věcí. Morstadtova skica je sice kreslena pravděpodobně na místě, neboť jsou na ní stranou rozkreslené detaily a vepsané poznámky, ale výsledný celkový obraz je přesto složen z pohledů zachycených z více pozorovacích míst. Pohyb ruky s mísou je na Kandlerově rytině (obr. 46) také zcela jiný, než jak byl zachycen na dokumentech z druhé poloviny 19. století (obr. 49, 50). Podle fotografií původního stavu sochy je prakticky vyloučeno, že by mohla ruka něco věrohodně držet. Pokud existenci předmětu uznáme za možnou, o jeho charakteru a významu můžeme pouze spekulovat. Lze předpokládat, že předmět mohl být atributem, který měla socha od počátku. Mohla to být mísa na jídlo jako předmět odkazující na charitu. V úvahu lze brát i možnost, že předmět na sochu nepatřil a kdosi jej tam mohl dát z jakýchkoli pohnutek, např. jako žert. Na fotografii z poloviny 19. století (obr. 49) ani po následné opravě orloje v roce 1865 žádný předmět na soše již nebyl. Pokud tam byl, pak byl nejspíše odstraněn při úpravě líce orloje v roce 1848.

současný název sochy (zkr. umístění) ¹⁵	Název původní alegorie	TÁBORSKÝ 1570	BALBÍN 1681	BOHM 1866	ERBEN 1866	GRUS 1897	ROSICKÝ 1917	ROSICKÝ 1922	ROSICKÝ 1923	VOJTÍŠEK 1923	SUCHARDA 1966	Sucharda (SLAVÍK 1973)	HORSKÝ 1988
Marnivec (HLL)	Pýcha			Pýcha	pýcha	pýcha	Marnivec (Pýcha)	Turek – Marnivec	Turek – Marnivec	Marnivec		„Marnivec“	Marnivec
Lakomec (HLP)	Lakomství			Lakomec	skrblik	lakomec	Stařec (Lakomec)	Stařec – Lakomec	Stařec – Lakomec	Lakomec		„Lakomec“	Lakomec
Smrtka (HPL)		klapáček	kostlivec	Kostlivec	kostlivec	smrt'	Smrt (Kostlivec)	Smrt – Kostlivec	Smrt – Kostlivec	kostlivec		Smrt	Smrtka
Rozkošník (HPP)	Závist		stařec	Závist	závist	závist'	Turek (Závist)	Turek – Rozkoš	Turek (Rozkoš)	Turek		Hudec	Rozkoš
Filozof (DLL)	Soucít								Muž s brkovým pérem a pergamenovým listem s pečeti	typy měštanské	Písmák	„Písmák“, vlastně „Světská spravedlnost“	Filosof
Anděl (DLP)									Anděl z ráje	anděl		„Archanděl Michael“, jinde „Anděl“	anděl
Hvězdář (DPL)	Štědrost											Hvězdář původně „Měšťan I“	Hvězdář
Kronikář (DPP)	Skromnost								Dva muži	typy měštanské		Kronikář původně „Měšťan II“	Kronikář

Tab. 1. Přehled názvů soch na vnější straně pražského orloje.

Závěr

V historii staroměstského orloje jsou mnohá období zahalena tajemstvím. Dobových dokumentů nikdy nebylo mnoho, čemuž se podívoval již v 17. století i Bohuslav Balbín a stěžoval si na naše předky, že o tak významné památce zanechali tak málo svědectví. Obecně přijímaný výklad historie orloje proto obsahuje celou řadu pouhých domněnek, zřejmých omylů a také nepodložených hypotéz. Celou řadu omylů lze nalézt i ve výkladu funkcí mechanické části orloje i ve výkladech významu mnoha prvků vnější výzdoby orloje. Historie pražského orloje musí být proto stále předmětem dalších bádání a také vyvracení již vžitých omylů a mylných interpretací.

¹⁵ Třídění soch koresponduje s postupem popisu soch v textu stati. Zkratky umístění: **HLL** – horní levá dvojice vlevo; **HLP** – horní levá dvojice vpravo; **HPL** – horní pravá dvojice vlevo; **HPP** – horní pravá dvojice vpravo; **DLL** – dolní levá dvojice vlevo; **DLP** – dolní levá dvojice vpravo; **DPL** – dolní pravá dvojice vlevo; **DPP** – dolní pravá dvojice vpravo. Odkazy na literaturu byly vybrány orientačně. Spodní sochy byly málo zmiňovány patrně proto, že narozdíl od horních nejsou pohyblivé.

PRAMENY

- AMP fond MHMP I — Archiv hlavního města Prahy, Praha, fond MHMP I, referát I.A, sign. 546, inv. č. B51, karton 205, Staroměstský orloj.
- AMP Sbírka rukopisů — Archiv hlavního města Prahy, Praha, Sbírka rukopisů, Konvolut rukopisů a tisků ke staroměstskému orloji, sign. 3412.
- ERBEN 1866 — Zpráva o starobylém orloji na radnici Starého Města pražského. Archiv hl. města Prahy, Sbírka rukopisů, Konvolut rukopisů a tisků ke staroměstskému orloji, sign. 3412.
- Fotoarchiv Klubu Za starou Prahu.
- SUCHARDA 1966 — Filmový dokument natočený v ateliéru Vojtěcha Suchardy v roce 1966. Video on-line přístupné na <<http://orloj.eu/download/Sucharda.avi>>.
- TÁBORSKÝ 1570 — Jan TÁBORSKÝ: Zpráva o orloji Pražském. Archiv hl. města Prahy, rkp. perg. sign. 1867.

LITERATURA

- BALBÍN 1681 — Bohuslav BALBÍN: *Miscellanea historica Regni Bohemiae: quibus natura Bohemicae telluris ... Liber III topographicus*. Pragae 1681.
- BÖHM 1866 — Joseph Georg BÖHM: *Beschreibung der alterthümlichen prager Rathaus-Uhr*. Prag 1866.
- ČERNÁ 2012 — Hana ČERNÁ: Přehled výzkumu k obnově hodinového stroje staroměstského orloje v Praze v letech 1864–1865. *Staletá Praha* 28, 2012/1, 65–79.
- GRUSS 1897 — Gustav GRUSS: *Z říše hvězd: astronomie pro širší kruhy*. Praha 1897.
- HORSKÝ 1988 — Zdeněk HORSKÝ: *Pražský orloj*. Praha 1988.
- JANOVSKÝ 2010 — Igor JANOVSKÝ: Slavnostní seminář 600 let pražského orloje. *Dějiny věd a techniky* 43, 2010/2, 146–147.
- KOHOUTOVÁ 2010 on-line — Marie KOHOUTOVÁ: Pražskému staroměstskému orloji je 600 let. In: *iForum*, časopis Univerzity Karlovy 30. 3. 2010, <<http://iforum.cuni.cz/IFORUM-8901.html>> (staženo 14. 10. 2015).
- NOVÁK/NOVOTNÝ 1978 — Jan NOVÁK / Josef Alois NOVOTNÝ: Vojta Sucharda: Český sochař. Katalog výstavy, Praha 1978.
- PATKA 2013 — Milan PATKA: Rytina pražského orloje z roku 1837. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* 58, 2013/3, 215–220.
- PETRŮ 1972 — Eduard PETRŮ: Zašifovaná skutečnost: deset otázek a odpovědí na obranu literární medievistiky. Ostrava 1972.
- RATAJ 1999 — Tomáš RATAJ: Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku. *Kuděj* 1, 1999/2, 22–37.
- ROSICKÝ 1917 — Václav ROSICKÝ: O hodinářství staropražském. *Zlatá Praha* 34, 1917, 81–85.
- ROSICKÝ 1922 — Václav ROSICKÝ: Staroměstský orloj pražský. *Časoměr* 1922/6, 86–91.
- ROSICKÝ 1923 — Václav ROSICKÝ: Staroměstský orloj v Praze: dějiny orloje, astronomický úvod, popis strany zevní i vnitřního ústrojí, jakož i výklad, co a jak orloj ukazuje. Praha 1923.
- SLAVÍK 1973 — Bedřich SLAVÍK: U Suchardů: příspěvek k poznání doby, rodu, života a díla Vojty Suchardy. Hradec Králové 1973.
- TEIGE/HERAIN 1908 — Josef TEIGE / Jan HERAIN: *Staroměstský rynek v Praze*. Praha 1908.
- VOJTIŠEK 1923 — Václav VOJTIŠEK: Radnice staroměstská v Praze: o jejím významu a památkách. Praha 1923.

ZUSAMMENFASSUNG

ALLEGORIEN DER TUGENDEN UND LASTER AN DER PRAGER ASTRONOMISCHEN UHR

Die von Nikolaus aus Kaaden 1410 errichtete astronomische Uhr in der Prager Altstadt war jederzeit bewundert und für ein höchst außerordentliches Werk gehalten. Sie zählt auch heute zu den berühmtesten Denkmälern Prags und stellt ein bedeutendes Denkmal auch in Weltraum dar. Sie ist ein kompliziertes Werk mehrerer Fächer – vom Gewerbe über die Technik, Kunst bis zur Astrologie oder Alchemie. Man findet an ihr auch die reiche, dem mittelalterlichen Weltbegreifen entsprechende Symbolik. In der Geschichte der Altstädter astronomischen Uhr findet man mehrere mit Geheimnis verschleierte Perioden. Die zeitgenössischen Dokumente sind immer selten vorhanden, diese Mangel betrifft auch den bedeutenden Bestandteil der Komposition der künstlerischen Ausstattung der Uhr – acht Holzskulpturen, die an Seiten des Astrolabs und Kalendariums auf gotischen Steinsockeln unter Baldachinen stehen. Wann diese Bildwerke an der astronomischen Uhr erstmals erschienen, das ist nicht bekannt. Zum Jahr 1570 wird eine, am ehesten hölzerne Figur des sog. Klapáček (Klappermann) mit beweglicher Backe erwähnt. Die Sockel und Baldachine für Figuren sind aber erheblich älter, sie stammen wohl aus den späten 1480er Jahren und es ist nicht auszuschließen, dass schon 1410 die Skulpturensockel als Teil der ursprünglichen, von der Parlerhütte gehauenen Ausschmückung der astronomischen Uhr errichtet wurden. Bislang fehlt eine gründliche bauhistorische Untersuchung der steinernen Ausschmückung der Altstädter astronomischen Uhr.

Die heute an der Uhr stehenden barocken Holzfiguren wurden in ihre Positionen wahrscheinlich nach dem dreißigjährigen Krieg im Jahre 1659 aufgestellt. Als ihr Schöpfer wird ein Schnitzler aus dem Umkreis des

Obr. 47. Kresba Vincence Morstadta Staroměstské náměstí s Týnským chrámem, před 1835 (soukromá sbírka Patrika Šimona, Praha).

Obr. 48. Kresba Vincence Morstadta, okolo 1830 (sbírky Muzea hl. m. Prahy, inv. č. A-028 127).

Obr. 49. Fotografie orloje od Andrease Grolla, 1856 (Národní technické muzeum, fond č. 800, Sbírka fotografií, sign. P37140).

Obr. 50. Detail orloje před opravou v roce 1965 (převzato z BÖHM 1866).

Bildhauers Johann Georg Bendl gehalten. Nur der Engel mit Schwert – der Erzengel Michael – ist in der Figurengruppe nicht ursprünglich und wurde erst gegen Ende des 18. Jahrhunderts installiert. Er hat wohl die Figur von Chronos ersetzt, der als Sinnbild der ewigen Zeit ein logisches Gegenstück zur Allegorie der Vergänglichkeit und Endlichkeit menschlichen Lebens in Todesgestalt dargestellt hätte. Gegenwärtig werden die drei Skulpturen der oberen Reihe gemein als Eitler, Habgieriger und Wollüstiger, die in der unteren Reihe als Philosoph, Astronom und Chronist genannt. An der Uhr stehen heute Kopien der ursprünglichen Bildwerke, die – seien sie wahrscheinlich die Originale oder die ältesten Kopien – im Museum der Hauptstadt Prag aufbewahrt sind. Heute bedeuten diese Skulpturen etwas Anderes als ursprünglich. Die obere Reihe neben dem Tod zeigte Allegorien der menschlichen Sünde (Hochmut, Habgier, Neid), und die Reihe unter ihr die der christlichen Tugenden (Mitleid, Freigebigkeit, Bescheidenheit), also die Darstellungen der Moraleigenschaften nach der Auffassung der mittelalterlichen christlichen Ethik (die Konzeption von sieben Kardinalsünden und sieben Tugenden). Den waren die Allegorie des Todes und wohl auch die vorausgesetzte Allegorie der Zeit zugefügt worden, die später die Engelfigur ersetzte. Die ursprüngliche Bedeutung der Skulpturen verraten auch ihre Gebärden, die man an älteren Zeichnungen und Bildern (z. B. den Werken von Vilém Kandler, Alois Čermák, Ludwig Kohl und Vinzenz Morstadt) und vor allem an historischen Fotos aus dem Bestand MHMP I. des Archivs der Hauptstadt Prag oder z. B. ebenfalls in der Fotosammlung des Klubs Za starou Prahu (Klub Für das alte Prag) erkennen kann. Die allegorische Bedeutung der Figuren war im Laufe des 18. und 19. Jahrhunderts fast vergessen, da die astronomische Uhr seit 1735 bis 1865 jahrzehntelange mit Ausnahme kurzer Funktionsperioden außer Betrieb stand. Im 20. Jahrhundert wurde die Symbolik der vier Figuren an der Uhr, die keine Attribute hatten, schrittweise geändert, und daher erhielten sie verschiedene Gegenstände in ihre Hände (es handelt sich um den Wollüstigen, Philosophen, Astronomen und Chronisten). Alle Änderungen führte Vojtěch Sucharda aus, ein hervorragender Puppenmacher, Bildhauer, Schnitzler, Kenner der Technologien des Holzrestaurierens, aber kein Restaurator, der das unentbehrliche Maß an Demut und Respekt zum historischen und künstlerischen Wert der astronomischen Uhr als einem Gesamtwerk besaß. Vojtěch Sucharda hat den Sinn der barocken Skulpturenausschmückung der Uhr nicht begriffen und änderte bei ihrer Restaurierung in Jahren 1911–1912 willkürlich die Figuren des unteren sowie des „oberen“ Türken (des Philosophen und des Wollüstigen). Nach 55 Jahren im J. 1966 änderte er vollkommen Sinn und Form von weiteren zwei Figuren, die heute als Astronom und Chronist bekannt sind. Die Variantenbezeichnungen der Figuren sind übrigens nicht einheitlich und auch nicht treffend. Sucharda musste dabei manchmal die Hände der Figuren gewaltsam umdrehen und korrigieren, um einen Eindruck hervorzurufen, dass sie die Gegenstände halten. Die Tendenz die Prager astronomische Uhr umzugestalten gipfelte bei Sucharda im Versuch um die ganz neue Nachkriegskonzeption der Ausschmückung der astronomischen Uhr, die schon von der Magistratskommission aufgenommen worden war, aber zum Glück, vor allem nach dem Eingreifen des Historikers und Archivars Václav Vojtěšek, durch Bescheid des Bauamtes 1946 abgelehnt wurde.

Die allgemein aufgenommene Erklärung der Geschichte der Prager astronomischen Uhr enthält eine Menge Vermutungen, unbegründete Hypothesen und auch offenbare Irrtümer. Die irrenden Behauptungen lassen sich auch in der Erklärung der Funktionen des mechanischen Teils der Uhr und in den Deutungen mancher Teile der Außenausschmückung finden. Die Geschichte der Prager astronomischen Uhr muss daher immer Gegenstand einer weiteren Forschung und auch der Entkräftung der schon eingelebten Irrtümer und irrenden Deutungen darstellen.

Abb. 1. Prag 1-Altstadt, Abbildung der Altstädter astronomischen Uhr in den 1830er Jahren. Stich von Vilém Kandler nach Zeichnung von Alois Čermák, 1837, herausgegeben als Prämie des Kunstvereins für Böhmen (Krasoumná jednota) für das Jahr 1837 (Repro Archiv des Autors, 2015).

Abb. 2. Ludwig Kohl (1746–1821), Anfang des 19. Jahrhunderts, Prag: Ansicht des Altstädter Rings mit der Mariensäule, Prag. Kunstforum Ostdeutsche Galerie in Regensburg. Beleg des Vorhandenseins der Figur von Chronos an der astronomischen Uhr vor dem Jahre 1784 (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Pohled_na_Staroměstské_náměstí_se_sloupem_Panny_Marie.jpg>).

Abb. 3. Prag 1-Altstädter Rathaus, Gesamtansicht der astronomischen Uhr im heutigen Zustand mit acht Skulpturen, Beschreibung ihrer ursprünglichen und heutigen Bezeichnung und ihrer gegenseitigen Beziehungen (Fotomontage und Foto Autor, 2011).

Abb. 4. Prag 1-Altstädter Rathaus, astronomische Uhr, Skulpturen in der oberen Reihe an Seiten vom Astrolab, heutiger Zustand (Foto Autor, 2012).

Abb. 5. Prag 1-Altstädter Rathaus, astronomische Uhr, Skulpturen in der unteren Reihe an Seiten vom Kalendarium, heutiger Zustand (Foto Autor, 2012).

Abb. 6. Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorien vom Hochmut und der Habgier, ursprüngliche Gestalt, Zustand 1923 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).

Abb. 7. Prag 1-Altstädter Rathaus, Skulpturen der oberen Reihe links. Allegorien des Hochmutes, unrichtig Eitler genannt, und der Habgier, Geizhals genannt, die eine freie Rekonstruktion der Skulptur nach dem Foto des ursprünglichen, 1945 zerstörten Geizhalses darstellt, signiert ČECH J. BRNO 1948, heutiger Zustand (Foto Autor, 2010).

Abb. 8. Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorie des Neides, ursprüngliche Gestalt, Zustand um 1860 (Foto Gustav Jägermayer, Detail: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Staromestsk_orloj#/media/File:Orloj_1860.jpg>).

Abb. 9. Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorie des Neides, ursprüngliche Gestalt, Zustand zu Beginn des 20. Jahrhunderts (1901–1908, ohne Sign., AMP Fond MHMP I).

Abb. 10. Prag 1-Altstädter Rathaus, Skulpturen in der oberen Reihe rechts. Die Allegorie des Todes, als Sensenmann gekannt, und die Rozkošník (Wollüstiger) genannte Figur, ursprünglich Allegorie des Neides, heutiger Zustand (Foto Autor, 2010).

Abb. 11. Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorie des Mitleides. ursprüngliche Gestalt, Zustand zu Beginn des 20. Jahrhunderts (1901–1908, ohne Sign., AMP Fond MHMP I).

- Abb. 12.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Skulpturen in der unteren Reihe links. Ursprünglich Allegorie vom Mitleid, heute Schriftsteller, Schreiber, unrichtig auch Philosoph genannt. Rechts der Engel (Erzengel Michael), heutiger Zustand Foto Autor, 2015).
- Abb. 13.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorien der Freigebigkeit und Bescheidenheit, ursprüngliche Gestalt, Zustand im Frühjahr 1866 (Foto Fr. Fridrich, Detail, AMP MHMP I, ohne Sign.).
- Abb. 14.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorien der Freigebigkeit und Bescheidenheit, ursprüngliche Gestalt, Zustand vor 1908 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 15.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorien der Freigebigkeit und Bescheidenheit, ursprüngliche Gestalt, Zustand gegen 1923 (Fotoarchiv von Klub Za starou Prahu [Klub Für das alte Prag], ohne Sign.).
- Abb. 16.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Skulpturen in der unteren Reihe rechts. Ursprünglich Allegorien der Freigebigkeit und der Bescheidenheit, heute Astronom und Chronist genannt, heutiger Zustand (Foto Autor, 2015).
- Abb. 17.** Der heutige Eitle aus dem J. 1948 (Foto Autor, 2015).
- Abb. 18.** Prag 1-Altstädter Rathaus, die „viel“ ausdrückende Geste der Hand der Allegorie des Hochmutes – des Eitlen (Foto Autor, 2010).
- Abb. 19.** Die Skulpturen des Geizhalses aus dem Jahre 1948 (Foto Autor, 2015).
- Abb. 20.** Der ursprüngliche Geizhals (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 21.** Der ursprüngliche Geizhals, Detail des beweglichen Vorderarmes (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 22.** Die ursprüngliche Allegorie des Neides, heute der Wollüstige (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 23.** Die ursprüngliche Allegorie des Neides, heute der Wollüstige, heutiger Zustand (Foto Autor, 2010).
- Abb. 24.** Die ursprüngliche Allegorie des Mitleides vor Restaurierung im J. 1911 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 25.** Die ursprüngliche Allegorie des Mitleides vor Restaurierung im J. 1911, Ansicht aus einem anderen Blickwinkel (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 26.** Die Allegorie des Mitleides, Detail der ursprünglichen Geste der rechten Hand (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 27.** Der Schriftsteller, neue Hand mit Feder nach der Umgestaltung 1966 (Foto Autor, 2012).
- Abb. 28.** Prag 1-Altstädter Rathaus, Allegorie des Mitleides nach der ersten Umgestaltung zum Chronisten 1911 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 29.** Wahrscheinlich der ursprüngliche Engel und Schriftsteller mit fehlender Urkunde, gegen 1923 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 30.** Der Schriftsteller, ursprünglich Allegorie des Mitleides, Zustand wohl in den 1930er Jahren, als die Skulptur weder Feder noch Rolle in der Hand hielt (Foto Archiv des Klub Za starou Prahu, ohne Sign.).
- Abb. 31.** Allegorie des Mitleides – der Schriftsteller, unrichtig Philosoph genannt, heutige Gestalt der Skulptur (Foto Autor, 2015).
- Abb. 32.** Der Engel vor Restaurierung im J. 1911 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 33.** Wahrscheinlich der ursprüngliche Engel, gegen 1923 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 34.** Engel, Kopie, dem Original gemäß, heutiger Zustand (Foto Autor, 2012).
- Abb. 35.** Die ursprüngliche Allegorie der Freigebigkeit vor 1911 und nach Restaurierung (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 36.** Der Astronom, heutige Skulptur (Foto Autor, 2015).
- Abb. 37.** Der Astronom, veränderte Handdrehung (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 38.** Der Astronom, Detail des unstichhaltigen Ergreifens des Fernrohres mit der linken Hand (Foto Autor, 2011).
- Abb. 39.** Die ursprüngliche Allegorie der Bescheidenheit, vor 1911 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 40.** Die Allegorie der Bescheidenheit nach Restaurierung im J. 1911 (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 41.** Der Chronist, gegenwärtiger Zustand der heutigen Skulptur (Foto Autor, 2010).
- Abb. 42.** Der Chronist, Detail seiner Hände und des Buches in ihnen (Foto Autor, 2011).
- Abb. 43.** Der Chronist, Detail seiner Hände und des Buches in ihnen, anderer Blickwinkel (Foto Autor, 2011).
- Abb. 44.** Die Hände des Chronisten, ursprünglicher Zustand (ohne Sign., AMP Fond MHMP I).
- Abb. 45.** Die Hände des Chronisten nach Verstellung, zueinander gedreht (Foto Autor, 2015).
- Abb. 46.** Der Philosoph und der Engel, Detail vom Stich von Vilém Kandler, 1837 (Reprofoto Archiv des Autors).
- Abb. 47.** Zeichnung von Vinzenz Morstadt, gegen 1830 (Museum der Hauptstadt Prag, Best.-Nr. A-028 127).
- Abb. 48.** Altstädter Ring mit der Teinkirche, Zeichnung von Vinzenz Morstadt, vor 1835 (Privatsammlung Patrik Šimon, Prag).
- Abb. 49.** Foto der astronomischen Uhr, Andreas Groll, 1856 (Technisches Nationalmuseum, Bestand Nr. 800, Fotosammlung, Sign. P37140).
- Abb. 50.** Detail der astronomischen Uhr vor Renovierung im J. 1965 (übernommen aus BÖHM 1866).
- Tab. 1.** Die Namen der Statuen an der Außenseite der Prager Astronomischen Uhr.

Übersetzung Jaroslava a Jindřich Nollovi

ak. soch. Petr SKÁLA
správce staroměstského orloje
restaurátor věžních hodin
orlojnik@orloj.eu